

Anna Kucharská a Daniela Švancarová

BEZSTAROSTNÉ ROKY?

Kroky a krůčky předškolním věkem

PORADENSTVÍ PRO RODIČE A UČITELE MŠ

Bezstarostné roky?

Kroky a krůčky předškolním věkem

Poradenství pro rodiče

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na

www.edika.cz

www.albatrosmedia.cz

Anna Kucharská, Daniela Švancarová

Bezstarostné roky? – e-kniha

Copyright © Albatros Media a. s., 2017

Všechna práva vyhrazena.

Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA** a.s.

Anna Kucharská, Daniela Švancarová

Bezstarostné roky?

Kroky a krůčky předškolním věkem

Poradenství pro rodiče

**Edika
Brno
2017**

Bezstarostné roky?

Kroky a krůčky předškolním věkem

Poradenství pro rodiče

Anna Kucharská, Daniela Švancarová

Ilustrace: Edita Plicková

Odborná korektura: Libuše Musilová

Obálka: Gustav Fifka

Odpovědná redaktorka: Leona Fousková

Technický redaktor: Jirí Matoušek

Objednávky knih:

www.albatrosmedia.cz

eshop@albatrosmedia.cz

bezplatná linka 800 555 513

ISBN tištěné verze 978-80-266-1105-9

ISBN e-knihy 978-80-266-1120-2 (1. zveřejnění, 2017)

Cena uvedená výrobcem představuje nezávaznou doporučenou spotřebitelskou cenu.

Vydalo nakladatelství Edika v Brně roku 2017 ve společnosti Albatros Media a. s. se sídlem Na Pankráci 30, Praha 4. Číslo publikace 25 230.

© Albatros Media a. s., 2017. Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být kopírována a rozmnožována za účelem rozšiřování v jakékoli formě či jakýmkoli způsobem bez písemného souhlasu vydavatele.

1. vydání

ALBATROS MEDIA a.s.

ÚVOD

Možná máte doma předškoláka. Možná se chystáte, že budete mít doma časem předškoláka. Kdo má už toto období výchovy dítěte za sebou, ten vám řekne, že to nebylo úplně jednoduché – alespoň v případě, když se snažil nic nezanedbat, dovést své dítě úspěšně na práh školy – a pomoci mu taky tento práh úspěšně překročit. Předškolní období dítěte má totiž mnoho zvláštností. A tato knížka se pokouší nejen přinést informace o vývoji a úrovni jednotlivých schopností a dovedností dětí tohoto věku, ale chce poukázat na různá úskalí ve výchově a na rizika pozdějších školních problémů. Protože ten, kdo ví, si dokáže lépe poradit.

Najdete v ní nové pohledy na chování svého předškolního dítěte a na to, co ho vede k tomu, aby se chovalo právě tak, jak se chová, na jeho dosavadní vývoj i na vztahy uvnitř i vně své rodiny. Knižka by měla být také inspirací, jak rozvíjet schopnosti a dovednosti dítěte, jak vytvářet pracovní i sociální návyky, chtěla by upozornit na mimořádnou důležitost jednotného a přijímajícího prostředí, v němž dítě vyrůstá...

Oddělení jednotlivých oblastí vývoje v knize je umělé, slouží jen pro popsání určitých změn, ke kterým v průběhu předškolního věku dochází. Předškolák je však jedinečná bytost, která má svou celistvost. Jednotlivé složky jeho osobnosti nefungují odděleně, ale navzájem se ovlivňují. Každá z nich má svou důležitost. Proto bychom neměli opomíjet případy, kdy se dítě ve vývoji odlišuje od normy, se slovy: „To nic není, ono z toho vyroste.“ Současně bychom ale ani neměli příliš na problémy dítěte upozorňovat a úzkostlivě je sledovat. Vždy se vyplatí strážlivost a uměřenost. Cílem knížky, kterou držíte v ruce, není tedy jednoznačný návod k jakési „drezuře“ dítěte. Jde spíš o to, abychom si uvědomili zvláštnosti dítěte a možnosti jeho dalšího rozvoje.

Jak pracovat s touto publikací?

Pro přehlednost jsme zvolily následující symboly, pomocí kterých se můžete orientovat v textu.

- Zde najdete nabídku nejrůznějších her a rozvíjejících cvičení.
- Značka odkazuje na obrazový materiál k hrám v příloze publikace.
- U tohoto obrázku najdete odkazy na doporučené publikace.
- Takto označené části textu jsou doplňující, vztahují se většinou k ranějším stádiím vývoje dítěte.

V závěru publikace jsou přiloženy návrhy pro přímou práci s dítětem.

PaedDr. Anna Kucharská, PaedDr. Daniela Švancarová

VÝZNAM PROSTŘEDÍ PRO VÝVOJ DÍTĚTE

Hledám cestu mezi lidmi

Bez socializace to nejde

Socializace je celoživotní proces, ve kterém se člověk začleňuje do společnosti, bez které nemůže existovat. Ne nadarmo je proto nazýván „tvorem společenským“. K čemu vede absence lidské společnosti, to ukazují případy tzv. vlčích dětí, které právě proto, že vyrůstaly mimo lidskou společnost, si nemohly vytvořit ani osvojit žádné společenské dovednosti a návyky.

V průběhu socializace si osvojujeme *společenské formy chování*, učíme se *materškému jazyku*, získáváme *poznatky*, kterých lidstvo dosáhlo v průběhu svého vývoje, budujeme si *kulturní návyky*. Tento proces však není jednostranný – nejenom že se společenskému prostředí podřizujeme, ale sami na ně také působíme a dále je rozvíjíme.

V tomto dlouhodobém procesu se postupně člověk začleňuje do jednotlivých *sociálních skupin* (rodina, mateřská škola, základní škola...). Ty se pak stávají místem, v němž socializace probíhá, kde dochází k sociální interakci (dítě navazuje např. nové vztahy s dětmi a učitelkami v MŠ), komunikaci (mluví s nimi, reaguje na ně...) a sociálnímu učení (jak spolupracovat s dětmi, jak se chovat k učitelce...).

To dítě je „osobnost“

Osobností v běžné řeči rozumíme někoho, kdo je významný, známý, kdo budí respekt ostatních. V psychologii a pedagogice je však osobností každý člověk, se svými individuálními projevy a vlastnostmi. *Osobnost zajišťuje jednotu v našem chování a prožívání a je charakteristická tzv. sebeuvědoměním.*

◀ Osobnost každého z nás se rozvíjí v průběhu socializace – pod vlivem rodinné výchovy, školy, vrstevnických vztahů, partnerských vztahů a dalšího sociálního prostředí. Bez vlivu společnosti by se naše osobnost nerozvinula, zůstali bychom na úrovni živočišných bytostí.

Stejně jako existují velké rozdíly v osobnostních vlastnostech mezi dospělými lidmi, existují rozdíly již v dětském věku. Dokonce můžeme říci, že najdeme odlišnosti v chování a prožívání už u těch nejmenších – u kojenců. Ty jsou dány zejména temperamentovými zvláštnostmi, s určitým typem vyšší nervové činnosti, projevující se např. v pohyblivosti dítěte (živost – pomalost při pohybech a v reakcích), rozdíly v reakcích na podněty (dráždivost – klid – pomalost)...

Někteří autoři (Thomas, Chess, Birch) zjistili, že je možné děti už v útlém věku zařadit do tří kategorií z hlediska temperamentových charakteristik. *Typ snadno vychovatelného dítěte* představuje dítě, u kterého vývoj probíhá bez větších problémů. Dítě dobře přijímá potravu, dobře spí, má pravidelné biorytmy, přiměřeně reaguje na podněty kolem sebe,

dobře snáší případné změny v režimu dne. Jinak ale reaguje dítě **typu obtížně vychovatelného**. Je neklidné, má problémy s přijímáním potravy, v noci špatně spí, na podněty z okolí reaguje podrážděně, je plačtivé, špatně nese jakoukoli změnu, která „nabourá“ jeho biorytmy. Dítě **typu pomalého** je sice klidné, ale spíše pasivní, nemá příliš zájem o dění kolem sebe. Může být spíše mrzuté, ale bez velkých výkyvů. (Ne všechny děti lze zařadit do jednoho z typů, existují i smíšené typy.)

U dvou posledně jmenovaných typů je výchova obtížnější. Rodiče si mohou dávat za vinu, že to s dítětem neumějí, že potřebám svého dítěte nerozumějí, že dělají něco špatně. Dlouhodobým sledováním dětí se dospělo k poznání, že kvalitní výchova, která vychází z individuality dítěte a z jeho možností, může negativní projevy dětí zmírnit. Děti dráždivé potřebují mimo jiné velké vycílení dospělého, klidnou péči a důsledné, ale laskavé vedení. Jsou také více citlivé na autoritativní vedení dospělým (zákazy, příkazy), lépe jim vyhovuje demokratická výchova, která otevírá prostor pro diskusi.

Děti pomalé potřebují například častější podněcování, citlivé vedení k samostatnosti, pomoc bez zbytečné uspěchanosti.

Rodiče by proto od útlého věku měli k dětem přistupovat individuálně, např. **nesrovnávat jednotlivé sourozence a neočekávat od nich stejné chování** („Když to zvládl Petr, proč by to nemohl zvládnout Pavel.“). Takový přístup, a může být veden tím nejlepším úmyslem, má za následek většinou značnou žárlivost na úspěšnějšího sourozence a nevráživost mezi dětmi a celkově brání vytváření dobrých sourozeneckých vztahů i do budoucna. Také upozorňování dětí, že se odlišují od představy rodičů, může komplikovat vývoj jejich sebe-pojetí, nemluvě o možném rozvoji komplexu méněcennosti. Rodiče by měli akceptovat, že každé dítě je jiné a má své speciální výchovné potřeby.

U dětí předškolního věku si můžeme všimnout některých dalších rozdílů:

- **rozdíly v pracovní oblasti** – rychlost nebo pomalost při hře, kresbě, samostatnost nebo vyhledávání pomoci, tvořivost nebo ulpívání na naučených činnostech
- **rozdíly v sociální oblasti** – smělost, dobrý kontakt s dospělým i vrstevníkem nebo nesmělost, plachost, opatrné navazování vztahů
- **rozdíly ve volných vlastnostech** – vytrvalost v různých činnostech včetně hry nebo odbíhání od úkolů a časté střídání aktivit bez jejich ukončení
- **rozdíly v komunikaci** – hovornost oproti málomluvnosti, časté zvaní partnerů ke hře oproti uzavřenosti...

Rozdíly mezi chlapci a dívkami

V průběhu předškolního věku se začínají objevovat **rozdíly v chování a prožívání** mezi chlapci a dívkami, které nebyly v předcházejících obdobích tak patrné.

V předškolním věku se buduje **pohlavní identita dítěte**. Dítě ví, zda je dívka nebo chlapec, a toto poznání má pro něj i své důsledky: podle toho si vybírá hračky (v předcházejícím období si i dívky hrály s autíčky, teď preferují spíše panenky), oblečení (s typickým rozlišováním barev na „klučičí“ a „holčičí“ barvy), kamarády. I když si všechny děti hrají ve skupině, přesto bychom našli určité preferování partnerství podle pohlaví. My dospělí podporujeme tuto pohlavní diferenciaci tím, že klademe na obě pohlaví různé požadavky:

„Jsi chlapec, přece nebudeš plakat,“ „Takhle se umazat, to přece holčičky nedělají, to je přece ostuda.“ Tak svými postoji a projevy (někdy vhodně, jindy méně vhodně) přispíváme mimo jiné i k vytváření sociální role dívky a chlapce.

Typické chování předškoláků

V průběhu předškolního věku dochází k proměně chování dítěte. Na počátku předškolního věku se ještě může objevovat chování typické pro batolecí věk – nevyvážené reakce, výbuchy, razantní prosazování svých představ. Hovoříme tu o tzv. období vzdoru, které je v tomto věku běžné. Souvisí u dítěte s uvědomováním si své osobnosti, s hledáním hranic, co ještě může a co už ne. Tímto obdobím procházejí všechny děti, i když ne vždy stejně bouřlivě. Roli zde hraje především jejich temperament a pochopitelně také výchova.

Tento vzdor se u předškoláků vyskytuje tehdy, probíhá-li vývoj dítěte opožděně (např. u lehce mentálně postižených dětí) nebo pokud na tyto reakce prostředí reagovalo necitlivě a přispělo tak k fixování vzdorovitosti. Vyspělejšímu chování může napomoci výchova vstřícná, citlivá, ale důsledná, která nezdůrazňuje problémy, ale **posiluje žádoucí chování**. Někdy se považuje za zlobení dětské prosazování vlastních názorů. Právě tento věk je vhodný k tomu, aby se dítě učilo diskutovat, pokusit se prosadit, ale také uznat pravdu druhého bez velkých afektů. To je ale nikdy nenaučíme, když je budeme kategoricky okřikovat a umlčovat, aby bylo hodné, neodmlouvalo...

Předškolák je obvykle **živý, aktivní, čiperný, rád se pohybuje, rád si hraje**. Je **zvědavý**, což přispívá k rozvoji myšlení a diferencovaného vnímání. Začíná se rozvíjet soustředění, které umožňuje, aby se dítě po delší dobu než v předcházejícím období věnovalo hře, poslouchu pohádky, kresbě. Zde jsou i základy záměrné pozornosti. Zvláštnosti v myšlení, velký vliv fantazie a dosud nerozvinuté časové vnímání předurčují i **výchovné potřeby předškoláků** – dospěli by se měli věnovat dítěti tady a teď a neodkládat například řešení některých výchovných situací na pozdější dobu. Úročí se zde příznivá rodinná atmosféra, dobrý vztah rodičů k dítěti, kteří mu dodávají pocit bezpečí a jistoty, ale poskytují mu i práva na určitou samostatnost.

Přestože jsou děti v předškolním věku citově vyrovnanější než v batolecím věku, i u nich se ještě setkáváme s **rychlým střídáním nálad**. Někdy dítě reaguje silným pláčem i jen z malého důvodu, pro dospělého nepochopitelného, a za chvíli je opět veselé. Radost bývá u dětí projevována velmi hlučně.

Fantazijní myšlení předškoláka přináší i nepřijemná prožívání. V předškolním věku totiž vrcholí **pocity strachu**. Rodiče by proto neměli posilovat toto prožívání bezdůvodným strašením dítěte („Když nebudeš poslouchat, přijde si pro tebe...“), neboť jeho fantazie ještě není kontrolována racionálním uvažováním. Děti se bojí zejména tmy, různých příšer, strašidel a dnes i mimozemšťanů. Tato specifika respektujme. Není nic „nevýchovného“ nechat dítěti svítit malinkou lampičku, aby se při usínání nebálo.

V předškolním věku jsou patrné i **projevy agresivity**, které se vyskytují zejména při společných činnostech dětí. Dítě hledá své místo ve skupině, snaží se v ní prosadit, neboť tak si buduje i svoji identitu. A je to opět dětská skupina, která pomáhá tlumit tyto projevy, která pomáhá rozvíjet sociální vztahy a kontrolu.

V **hodnocení sebe sama** se předškolák vidí očima osob, které jsou pro něj důležité – tedy nejvíce očima svých rodičů. Je tím, za co je oni považují („Jsi můj mazlíček.“ „Jsi velký zlobil.“). Je tedy důležité dávat dítěti najevo pozitivní přijetí. Dítě ovlivňují i další osoby, se kterými se stýká, například učitelka v MŠ, prarodiče, sousedka aj.

Citová výchova učí dítě nejen lásku přijímat a mít pozitivní vztah i k sobě samému, ale také dělat radost druhým, pomoci jim, když je třeba, a také si něco odepřít nebo pro druhého něco vydržet. Citová výchova v rodině připravuje dítě na nové vztahy – k vrstevníkům i „cizím“ dospělým.

S citovým vývojem souvisí i **rozvoj morálky** předškolního dítěte, které se učí rozlišovat, co je dobré a co špatné, co správné a co nevhodné, co statečné a co zbabělé, co obětavé a co sobecké. Pohádky jsou pak typickou ukázkou boje dobra a zla a promlouvají nejvíce právě k dětem této věkové kategorie.

Langmeier, J. – Krejčířová, D.: *Vývojová psychologie pro dětské lékaře*. Praha, Portál 1999.

Lisá, L. – Kňourková, M.: *Vývoj dítěte a jeho úskalí*. Praha, Avicenum 1986.

Vágnerová, M.: *Vývojová psychologie. Dětství, dospělost, stáří*. Praha, Portál 2000.

Tohle je moje rodina

„Správná“ výchova

Pozorováním chování lidoopů bylo zjištěno, že malé opičky mají po narození stejné potřeby jako mláďata lidská. Potřebují zejména blízkost matky, které se křečovitě drží. U ní jsou spokojené a klidné. Později zkoušejí bezpečnost okolního světa, ale jen do té doby, než je něco vyleká. To hned zase utíkají do máminy náruče. Nějaké to leknutí je však neodradí od nových průzkumných výprav. Zvědavost jim nedá a ony se pouštějí dál a dál a jsou stále „statečnější“. To vše ale s vědomím, že na dohled a na doslech je jejich tlupa, někdo, kdo je nikdy nenechá na holičkách.

Zatímco zvířata jednají pudově, stále stejně krmí, přenášejí, chrání i otužují svá mláďata, lidé jsou často na své rodičovství připraveni jen částečně. I když se na potomka velmi těší, mají často jen mlhavé představy o jeho výchově. Valná většina z nich ví, že chce vychovat člověka chytrého, samostatného, šikovného nebo statečného. Ale jak? Rodiče mají spoustu (i rozporuplných) zkušeností z vlastního dětství, z dětství svých mladších sourozenců, z knih a z různých časopisů. Která výchova je pro jejich dítě ta nejsprávnější? Opičí samička se nezabývá otázkami, kdy své mládě krmít, zda je přenášet, nebo nechat samotné, jak je otužovat a chránit. Ovšem člověk si umí klást zálučné otázky tak dlouho, až je zcela bezradný. Hrát si s dítětem, rozvíjet ho? Ale kdy, čím, jak dlouho, co když... Dítě pláče – mám ho nechat, nebo pochovat, utěšit ho, nebo mu naplácat, nebo snad odvést pozornost...? Někdy to děláme tak, jindy zase jinak. Zkoušíme, co zabere – a dítě jakoby zkoušelo, co zase zabere na nás.

Co je vlastně výchova? Někteří lidé si myslí, že je to pouze jejich přímé a uvědomělé působení na dítě. To ale není pravda, kdyby tomu tak bylo, kdyby šlo skutečně o pevný,

uzavřený a jednou pro vždy daný soubor naučení a příkazů, mohly by děti vychovávat na-programované stroje...

Rodič je také pod „výchovnou palbou“ svého dítěte – a stejně jako opičí samička i on se může cítit do prožívání dítěte. Porozumět mu, poznat jeho povahové vlastnosti, soucítit s ním i radovat se. ***Naše odpovědi na chování dítěte jsou pro ně velmi důležité. Nesmíme zapomínat, že pro dítě je vždy důležité to, co cítí, ne to, co je podle našeho dospělého nahlížení na situaci „správnější“.*** Jestliže se bojí, jeho důvod ke strachu berme určitě vážně. Pro nás, velké, zkušené, znalé, pro nás jde možná o zanedbatelnou maličkost. Ve světě, který zná dítě, to však může být skutečný a s jeho možnostmi i těžko řešitelný problém. A dítě podvědomě čeká, že ho pochopíme a že mu taky pomůžeme.

Co všechno dítě ovlivňuje

První sudičkou je ***dědičnost***. Ta přichází v samotném počátku „existence“ nového života, tedy při jeho početí. Tento soubor dispozic – předpokladů – bude do jisté míry určovat další vývoj dítěte. Proto je každé dítě od malička trochu jiné. Tyto zvláštnosti je třeba rozpoznat, pochopit a respektovat.

Druhou sudičkou je ***těhotenství***. Jeho průběh dítě také zásadním způsobem ovlivňuje. Teď nemám na mysli jen různá onemocnění matky, kouření nebo alkohol, ale také prožívání různých situací, stres... To, jestli se na dítě těší, nebo má z budoucnosti strach, zda potomka plánovala, nebo nechtěla apod. Dnes víme, že dítě v posledních měsících těhotenství je schopné vnímat všemi smysly, má paměť, je schopné se „učit“ a pohotově reagovat na duševní stavy matky. Již v tomto období se do jisté míry formuje nejzákladnější postoj k životu: jistota – nejistota, pohoda – úzkost, vstřícnost – obrana...

Porod je často silný stres nejen pro matku, ale hlavně pro dítě. Ne každá fáze porodu probíhá u každého stejně „hladce“. Dítě může trpět už tím, že ho odněkud „vyhánějí“. Sice to tam ke konci nebylo příliš pohodlné, ale zato bezpečné. Zatímco jedno z dvojčat může trpět ztrátou těsné blízkosti sourozence, druhé dvojče může mít pocity uvolnění. Narodit se do prudkého světla letního dne nebo blýskavých světél umělého osvětlení porodního sálu není hned po narození také nic příjemného. Dítě vnímá také to, jak se s ním zachází. Spousta volnosti při prvních pohybech, nádech, voda, která nemá teplotu matčina a jeho těla – to je spousta stresuplných událostí. Teprve když je dítě pevně zavinuto, usne. Něco mu zase připomene pocit bezpečí, který ještě před nedávnem zažívalo. Jenže ne nadlouho. Jsou tu nové nepříjemné věci – třeba hlad – a postupně se hlásí nové a nové potřeby, které doprovázejí člověka celý život. K potřebám tělesným se vzápětí připojují i ***potřeby psychické*** (jak o nich pojednává ve svých publikacích i prof. Matějček):

- ***Potřeba bezpečí*** – potřebu bezpečí čerpá dítě z láskyplného vztahu mezi ním a matkou, později mezi ním a rodinou. Uspokojováním těchto potřeb sociálních – a zejména citových – vztahů se dítě učí komunikovat a poznávat svět.
- ***Pocit jistoty*** – ten může prožívat v důvěrně známém prostředí, při určité stálosti podnětů. Tím, že vnímá nepsaný řád, získává základní pocit jistoty, základní orientaci v životě.

- **Potřeba určitého přiměřeného množství vnějších podnětů** – znamená to, že dítě má být stimulováno k rozvoji, má pozorovat, poslouchat, cítit atd., ale těchto podnětů nemá být ani málo (aby se nudilo), ani příliš mnoho (aby bylo soustavně přetěžováno).
- Později se objevuje **potřeba identity** – dítě si je vědomo vlastního já, podle postojů okolí k sobě si vytváří pozitivní nebo negativní vědomí o sobě. Pozitivní identita je základem k utváření a rozvoji společenských rolí, hodnotných společenských vztahů.
- Ještě později se objevuje **potřeba životní perspektivy** – dítě vnímá sebe v určitém čase, plánuje svou zpočátku blízkou, později i vzdálenější budoucnost, plánuje své životní cíle.

Když tyto základní potřeby nejsou uspokojovány, dítě psychicky strádá. V důsledku tohoto strádání může dojít k **psychické deprivaci**. Záleží samozřejmě nejen na hloubce i časovém rozsahu deprivacních podmínek, ale také na osobnosti dítěte a jeho „odolnosti“ a schopnosti se takovým podmínkám přizpůsobit. Záleží na temperamentu, povaze, zkrátka na celkovém osobnostním vybavení dítěte, i na tom, jaké životní zkušenosti do té doby získalo a čím a jak bylo ovlivněno. Záleží také na tom, jakým vývojovým obdobím dítě právě prochází, ne každá taková etapa je stejně „citlivá“. Některé dítě je celkově dobře přizpůsobivé, jiné zůstává spíše pasivní, další hledá a provokuje sociální vztahy „hlava nehlava“. Jsou ale i děti, které se zaměří na hledání patologických náhradních uspokojování svých potřeb. Aby získaly pocit bezpečí, uzavírají se například do svého světa a přestávají komunikovat nebo si dumají ještě v předškolním věku palec, mohou se i bez zábran fixovat na cizí lidi, vyžadovat od nich výhradní pozornost a pochování.

Další v pořadí je sudička **rodiny**. Dítě po porodu přichází (tedy lépe řečeno je přineseno) mezi své nejbližší – rodiče, sourozence, prarodiče... Vývoj dítěte budou nyní ovlivňovat poměrně složité a různorodé vztahy v rodině, chování jednotlivých členů k dítěti samotnému, jejich představy o jeho výchově a odpovědi na jeho projevy. Svou roli zde sehraje i vzdělání a zaneprázdněnost rodičů, vztahy mezi nimi, majetkové poměry apod.

Často teprve po narození dítěte si matka uvědomuje a ujasňuje své představy o jeho výchově. Formují se v závislosti na jejích zkušenostech z vlastního dětství a dětství sourozenců, na zkušenostech s výchovou jejích starších dětí, na projevech dítěte. Ale také například na tom, do jaké míry uspokojuje vývoj dítěte a jeho projevy představy matky, do jaké míry jsou její představy pružné nebo neměnné. A na druhé straně závisí i na tom, jak je dítě schopno se těmto představám přizpůsobovat. **Výchova je vlastně neustálé nastolování rovnováhy mezi požadavky dítěte a rodiny.**

Každé dítě potřebuje být láskyplně přijímáno. Neznamená to rozmazlování, sebeobětování nebo nekritické zbožňování, ale hluboký vztah, trvalý za všech okolností, ze kterého může dítě čerpat jistotu, že k někomu a někam patří. Svoji náklonnost projevujeme nejen tehdy, když ho chováme nebo se s ním kočkujeme, ale vlastně v každém okamžiku, který s ním sdílíme, kdy nás „jen“ pozoruje při práci, při řešení problému...

První, kdo se o dítě nejvíce stará, je mu nablízku, pozoruje jej a mazlí se s ním, je **mateřská osoba**. (Biologická vazba je pro dítě méně důležitá než vazba citová, která mu zajišťuje pocit bezpečí a všechny shora jmenované potřeby.) Muži podle výzkumů mají stejný dar vcítit se do chování dítěte jako ženy, i oni jsou schopni mateřského (chcete-li otcovské-

ho) citu. Vzpomeňte si, jak hezky Karel Čapek líčil své Dášeňce, co je láska mateřská. Malé dítě dokáže brzy poznat, že je opatruje stále stejná osoba. Poznává ji všemi smysly – i podle způsobu, jakým je zvedá a bere do náruče...

Kolem 7. a 8. měsíce začíná dítě vyžadovat přítomnost matky, brání se odloučení. Např. pláče, když se matka schová nebo odejde do jiné místnosti. Na tuto náročnou etapu vývoje (nazývanou **úzkost 7. měsíce**) si jistě všechny maminky vzpomínají. Dochází k ní proto, že si dítě začne uvědomovat odlišnost mezi sebou a matkou, a když ji nevidí, ztrácí pocit jistoty. Tyto projevy dítěte nejsou známkou bojácnosti ani jeho lability, jak bývá někdy mylně vykládáno. Doprovázejí vývoj každého dítě, které vyrůstá v rodině. Jsou dokonce známkou dobrého sociálního vývoje a toho, že byl navázán úzký vztah k matce.

Doprovodným efektem tohoto období je strach z cizího a neznámého. Dítě totiž začne odlišovat „své“ lidi a „své“ prostředí od všeho neznámého, co v něm budí nejistotu a strach. Obranou proti této úzkosti je přítomnost někoho, na jehož ochranu se dítě může spolehnout.

Pozor, dítě je velmi citlivé i na každou změnu vztahů v rodině. Neumí na ni sice vždy reagovat, ale vnímá ji a rozlišuje.

Jsem sourozenec nebo jedináček

Nový přírůstek do rodiny není jenom syn nebo dcera, i když i to je z hlediska postojů rodiny velký rozdíl, ale je to pro rodiče první nebo další dítě. Pro dítě tato realita znamená: „Jsem jedináček, jsem malý, oni jsou velcí, všichni se dívají na mě, já budu středem jejich pozornosti.“ Nebo: „Už je tu někdo přede mnou, taky malý, ale vždycky větší než já, já jsem ten druhý (třetí...), ale chci být s vámi, kudy na to?“

Narodit se ve správný čas je vlastně velmi složité. **Jedináček** má opravdu všechny dospělé pro sebe, věnují se mu, nemusí se s nikým dělit. To je ta příjemnější stránka jeho života. Je ale pravda, že je někdy až moc pozorován, moc „vychováván“, rodiče se snaží být neomylní a důslední, stále sledují jeho vývoj a výkon. On sám nemá nikoho věkově blízkého, s kým by si rozuměl. Proto bývají jedináčci méně obratní ve vztazích k vrstevníkům, hůře se přizpůsobují, myslí víc na sebe, na svůj výkon a mají častěji obavy, jestli vše dobře (výborně) zvládnou. Jsou kritičtější a častěji také pociťují stres. Bývají to ale také lidé, na které je spolehnutí.

I **prvorozené dítě** je zpočátku jedináčkem. Pak se mu ale narodí sourozenec... Ten je náhle středem dění. Prvorozený cítí, že mu tento „vetřelec“ ukradl více než polovinu pozornosti rodičů. Je stále opečováván, pořád si něco vynucuje, není s ním rozumná řeč, není vlastně k ničemu. Starší dítě se cítí na vedlejší koleji a záleží na rodičích, zda si to uvědomí a poskytnou staršímu dítěti potřebnou pozornost. Může být potvrzeno jeho prvenství hned v několika bodech: je vždy starší, je chytřejší a zkušenější, je samostatnější – tedy dospělejší, může si povídat s rodiči o věcech, kterým ten malý nerozumí, má tátu na kočkování, hry, sport – na věci, které jsou jen jejich. Prvorozené dítě může sbírat cenné zkušenosti, a to ve vztahu k rodičům – jak prosadit své tužby (někdy to bývá velmi těžké), ve vztahu k mladšímu sourozenci – jak ho přijmout, jak mu pomáhat i jak mu dát najevo, co si může či nemůže dovolit. Nejstarší dítě bývá v životě spolehlivým a dobrým pečovatelem.

Situace je nakonec složitější, než se dá popsat několika řádky. Například prvorozené dítě, kterému se narodí sourozenec s větším časovým odstupem, je vlastně víc vychovááno jako jedináček a trampoty se sourozencem mívá menší. Tím spíš, že už v době narození sourozence není výhradně vázáno na úzkou rodinu, má kamarády, učitelku ve školce nebo ve škole...

Druhé dítě vyrůstá ve stínu svého staršího sourozence. Hledá cestu, jak ho dohonit a vyjít s ním. Často na této cestě schytá různé ústrky a musí se učit strategiím, jak se prosadit. Proto bývá druhé dítě v životě „odolnější“, samostatnější, ale někdy také méně precizní.

Situace se nám poněkud komplikuje tím, když se například po dceři narodí (někdy i toužebně očekávaný) syn. Je to první syn a má šanci (podobně jako v opačném případě druhorozená první dcera), že bude vychováván spíš jako prvorozený. Bude tedy víc ve středu pozornosti a bude se od něj více očekávat a vyžadovat než třeba od další „holky“. Podobně tedy ani první holčička nevyrůstá v zastínění svého staršího bratra, ale bývá to tátova princezna, která ví, jak se věci mají, a často si dovede lidi získat (omotat kolem prstu) a prosadit se.

Druhé dítě může být zároveň také **prostřední**. Dalšího sourozence nemusí vnímat již tak úkorně, jako prvorozené děti, protože bylo vždycky zvyklé se o rodiče dělit. Dostává se do situace, kdy je vlastně nejvíce přehlížené, protože na staršího sourozence je upnuta pozornost, když jde jako první do školky, do školy, naučí se plavat, jezdit na kole a podobně. Mladší sourozenec je přece ten nejmladší a nejroztomilejší. Rodiče – dávno zbavení úzkosti z péče o prvorozené dítě – jsou uvolnění a vnímají příchod dalšího potomka často jako překvapení, něco pro radost, možná jsou osudem i trochu pobaveni. Prostřední dítě tak často vyrůstá do přizpůsobivého, vyrovnaného, klidného a často i společenského a poměrně skromného člověka.

Zato **nejmladší dítě** zůstává pro rodiče stále nejmenším. Je to mazánek a mazlíček, o kterého všichni pečují, ale často nemá vlastní soukromí. Na druhé straně mu také všechno většinou projde. Leckdy však nebývá brán moc vážně a rozvíjející se talent může zůstat nepovšimnut. Dá mu zkrátka hodně práce, aby vyrůstal vedle svých sourozenců, a ne za nimi. Zdá se mu, že všechny cesty jsou už obsazené, prošlapané, a tak musí, pokud chce vyniknout, vynaložit velké úsilí. Cesta nejlepšího žáka je obsazena, cesta sportovce rodiny také, zase by byl nejdříve druhý. S tím se někdy nechce smířit, proto hledá svoji „parketu“, a najde ji třeba v roli rozeného baviče, vtipálka, recitátora, umělce...

A co **dvojčata**? To je zase kapitola sama pro sebe. Vyrůstají spolu už od početí. Jsou případy, kdy jeden nedá bez druhého ránu, ale jsou i dvojčata, která se vší silou touží osamostatnit, odlišit od toho druhého. Proto i jejich vztahy v dospělosti bývají extrémnější. Buď se méně stýkají, aby si užili toho „být zvlášť“, nebo dokonce žijí spolu bez životních partnerů. Jsou ale i takové případy, kdy si vyberou podobné životní partnery a obě rodiny pak udržují dobré a intenzivní vztahy.

Pokud rodiče znají úskalí sourozenectví a jedináčkovství, mohou snadněji zajistit svým dětem dobrou a fungující rodinu, která je nejlepší průpravou pro budoucí život jejich dětí.

Rodič pak může lépe poznat, kdy se starší dítě cítí odstrčené a potřebuje pozornost a pomazlení. Nebude se bát zahartusit i na nejmladšího, aby poznal, že to je myšleno vážně. Bude se snažit, aby jeho dvojčata měla svou vlastní identitu – tedy své jméno (ne jen: „Kluci, podívejte se!“), případně své místo, talířek, botičky, dudlík, některé oblečení – odlišené barvou nebo třeba obrázkem.

Do sourozeneckých vztahů a způsobů výchovy jednotlivých dětí v rodině se promítá spousta dalších faktorů: sourozenecká minulost rodičů, věkové rozdíly a pohlaví dětí, jejich tělesné nebo psychické zvláštnosti, celková situace v rodině atd. atd. Žádná pozice není vždy jen výhodná nebo nevýhodná, ale je dobré jí aspoň trochu porozumět.

Příběh

Na jednom menším letním táboře dospívající chlapec pomáhal vedoucím a plnil roli jakéhosi praktikanta. Byl to přirozený bavič, oblíbený dětmi i dospělými. Hrál na kytaru, zpíval, hrál s dětmi různé scénky, pomáhal, radil, zkrátka vypadalo to, že je nepostradatelný.

V rozhovoru s ním vyšlo najevo, že je prostřední z pěti dětí. Smál se, když charakterizoval sebe a své sourozence: „Víte, moji starší sourozenci, bratr a sestra, ti byli jen tak na zkoušku. Bratr je mimo, studuje. Sestra sice také studuje, ale doma hodně pomáhá mámě s prckama.“ Z „prcků“ se nakonec vyklubala dvojčata – holka a kluk – také už školáci. Do rodiny přišli vlastně nečekaně, neplánovaně.

„Já,“ říká o sobě, „jsem jediný, kterého si naši naplánovali v rozkvětu svých sil a se vši moudrostí.“ (Směje se.) „Když jsem se narodil, moji starší sourozenci už byli docela samostatní, chodili do školky a těšili se pomalu na školu. Tehdy jsem měl rodiče nejvíc pro sebe. Vlastně i později, když šli starší do školy. Prckové se narodili, když už jsem také chodil do školy. Byl to pak u nás trochu zmatek. Nevařilo mi to, bylo to vlastně docela fajn. Pořád se něco dělo. Měl jsem také kamarády ze školy a s těmi jsem trávil dost času venku.“

„Když jsem byl menší, pomáhala s prckama sestra s bratrem, teď na ně dohlížím spíš já. Pomáhám s úkoly, s úklidem pokoje a tak.“

Je beze sporu, že tomuto chlapci pomáhá v životě jeho nekonfliktní, pohodová a veselá povaha. Je ale určitě také ovlivněn tím, jak se naučil vycházet se svými sourozenci, jak dlouho byl středem pozornosti rodiny, způsobem výchovy, tím, co se o dětech v rodině vypráví, i tím, že žije v menším klidném městě...

Kdo k nám ještě patří

K rodině bezesporu patří také babičky, dědečkové, případně prababičky a pradědečkové. Hrají zde svou nezastupitelnou, i když ne nejdůležitější roli. Rozhodující by měla být pro dítě nejužší rodina, tedy matka a otec, případně sourozenci.

Prarodiče ale mohou ve výchově mladé rodině hodně pomoci, občas rodiče i zastoupit, ale neměli by jejich péči nahrazovat. Zodpovědnost za dítě by měli nést (až na výjimky) rodiče. Prarodiče se již mohou, nezatížení každodenními starostmi o děti, dívat na jejich vývoj poněkud z nadhledu, sledovat jejich pokroky, radovat se a těšit z nového života.

Je pro dítě velká škoda, když rodiče nebo prarodiče nejsou na své role připraveni a „maminkování“ nebo „babičkování“ tak nějak úplně nefunguje. Mladí rodiče někdy nechávají rozhodování o výchově na svých rodičích, protože se cítí často bezradní a mají strach, aby něco nepokazili. Nutno ovšem dodat, že této příležitosti se prarodiče rádi chopí, a někdy i z vlastní iniciativy. Je totiž i hodně mladých rodičů, kteří představu o své rodině a výchově mají, ale sami strádají, protože se nemohou a neumějí vymanit z péče vlastních rodičů. To bývají případy, kdy prarodiče nevnímají svoji roli jako pomocnou, ale mají tendenci mladou rodinu stále vychovávat, neustále radit, poukazovat na nedostatky ve výchově a na její důsledky. Nevšimli si, že jejich dítě už vyrostlo, stačilo se vdát nebo oženit, přivést na svět novou generaci a mělo by se o svoji rodinu postarat stejně jako oni před nějakými třiceti lety. Přestože mladá maminka je už dospělá a kompetentní k výchově svého dítěte, je sama ovlivněna určitými stereotypy ve vztazích k vlastním rodičům, a je pro ni proto těžké cítit se vůči nim dospěle a z této pozice jim vysvětlit své názory na jejich chování. Také se obává, že to její rodiče nepřijmou, přestanou se s mladými stýkat, a děti tak přijdou o babičku a dědečka.

Děti by měly mít babičku a dědečka víc pro rozptýlení, hraní a vůbec pro volný čas, protože prarodiče si také chtějí vnoučata spíš užít než je důsledně vychovávat. Tak se stává, že babičkovská výchova také nebývá ta „pravá“. Babičky buď dítěti mnoho dovolí, nechají je dělat i to, co má doma zakázáno, nebo se o dítě bojí, a proto je hodně omezují. Pokud ale svěříme babičce na nějaký čas (víkend, prázdniny...) své dítě, měli bychom se i my snažit respektovat její výchovu. Dítěti se dá většinou snadno vysvětlit, že rodiče jej musí vychovávat, zatímco babička je i tak trochu na rozmazlování. Jinými slovy, doma je to tak, jak řeknou rodiče, jinde je to podle babičky, tety...

Kde jsem doma

Dítě v neposlední řadě ovlivňuje i **prostředí, do kterého se narodilo a ve kterém žije**. Nepodceňujme poznávací schopnosti malého dítěte. Klid a pocit jistoty čerpá ze svého důvěrně známého prostředí. I mimino pozná, že je ukládáno do své postýlky, ke svým hračkám, do stejného pokoje. Proto se může stát, že na návštěvě, třebaže je čas odpoledního spánku, je dítě neklidné, nebo ji dokonce celou propláče. Těžko pak budete známým nebo babičkám vysvětlovat, že je to milé a hodné stvoření, se kterým si rozumíte. Takové změny totiž nezvládne každé dítě stejně dobře. Je vhodné pozvolné „otužování“ a také promyšlení přiměřenosti změny. Později dítěti pomůže jeho oblíbená hračka, dečka, kterou je zvyklé se přikrývat, a podobně.

Dítě ovlivňuje i širší prostředí – to, zda žije na venkově nebo ve městě, zda se může volně pohybovat v okolí svého bydliště, třeba na zahradě, nebo je poměrně stísněné v malém bytě s dospělými a sourozenci a ven se dostane jen s nimi, stále hlídané, protože rušné ulice města jsou nebezpečné.

Výchova není lehká věc

Rodina je první a nezastupitelné místo, kde se dítě přirozeně učí poznávat vztahy mezi lidmi. Poslouchá, co si říkají dospělí mezi sebou, ale také pozoruje, jak se k sobě chovají a jak se tváří, když nic neříkají, jak mluví s cizími lidmi a jak se o nich vyjadřují, jak dokáží

dělat druhým radost a radovat se z jejich radosti. Dítě vnímá nejen to, co mu rodič říká, ale i to, jak to říká, jak se tváří a jaká při tom dělá gesta.

Sami si určitě vzpomínáte na situace, kdy vám potomek řekl „ano tatínku“ (maminko) a vy jste při tom viděl „rudě“. On totiž sice projevil souhlas, ale jak se při tom tvářil! Jeho „verbální projev“ nebyl v souladu s jeho chováním.

Jako rodiče jste denně vystaveni stejnému pozorování ze strany svých dětí. Ony také poznají, kdy „jste v souladu“ a kdy „si odporujete“. Jenže zpravidla se to od nich nedozvíte. A protože si to v té chvíli ani neuvědomujete, tak se to samozřejmě ani dozvědět nechcete. Vždyť nikdo, a rodič zvláště, nechce být nachytán na švestkách.

Často se nám také stává, že posuzujeme děti podle sebe. Ale protože jsme každý trochu jiný a i naše děti se nám podobají jen částečně, měli bychom situace řešit nejen podle vlastních zkušeností, ale hlavně na základě znalosti dítěte a jeho prožívání.

Rodiče se učí poznávat své dítě a rozumět jeho projevům. Čím lépe své dítě znají, tím snadněji volí správné výchovné postupy a lépe vědí, kdy chválit a kdy a jak trestat. Vědí, jak pomoci a kdy jejich dítě pomoc nepotřebuje, co je na něj moc a co ještě zvládne samo... Vědí také, co dítě vnímá jako odměnu a co jako přiměřený trest. Aby byl trest účinný, musí dítě vědět, proč je potrestáno, a musí být přesvědčeno, že si trest zaslouží a že je přiměřený jeho prohřešku.

Hodně rodičů si pod pojmem trest představí větší či menší nářez. Fyzické trestání, zejména pokud je časté, má ale spíš negativní účinky – zatvrzelost, odpor, pocity méněcennosti, agresivní chování ke zvířatům, k vrstevníkům, zejména slabším. Trestem ale může být i zákaz oblíbené činnosti nebo to, že se na dítě „jen“ zlobíme. ***Záleží jen na nás, jak to s dítětem budeme „umět“ – abychom nemuseli sahat k tvrdým trestům, aby dítě vědělo, na čem je, třeba „jen“ z výrazu naší tváře.***

Nikdy bychom po trestu neměli zapomenout na odpuštění. Jestliže dítě prožívá trest jako spravedlivý, očekává po něm i naše odpuštění. Je pro něj důležité obnovení naší náklonnosti, obnovení dobré atmosféry v rodině.

O rodičovské jistotě

Způsoby výchovy dítěte ovlivňuje v nemalé míře vlastní zkušenost rodičů z dětství. Čím více se rodiče se svými rodiči ztotožňují, tedy přijímají jejich působení a považují je za správné, tím méně tápají u vlastních dětí. Tím nechceme hodnotit původní výchovu. Ta může být samozřejmě stejně tak optimální jako sociálně nevhodná. Důležitý je zde ale ten fakt, že dítě vnímá své rodiče jako autority a jejich výchova mu dává jasné signály o tom, co a jak v rodině má nebo nemá být. Když mají rodiče pochyby o některých způsobech výchovy, nebo ji celou dokonce odsuzují, chtějí většinou své děti vychovávat jinak. Chyba je v tom, že to „jinak“ ale nikde nezažili. A tak se jim někdy původní předsevzetí hroutí, výchova stagnuje, děti zlobí, zdánlivě nic nefunguje, rodičovské „autority“ se cítí bezmocné. Tuto nejistotu dítě velmi dobře pocítí a dovede ji jaksepatří zneužít. Kdyby své pocity umělo správně vyjádřit, pochopili bychom, že i ono má strach. A to strach ze ztráty jistoty a bezpečí. Jak je může rodič, který si sám neví rady, ochraňovat? A tak dítě dělá vše pro to, aby v nových zkouškách dostal rodič šanci v očích dítěte uspět. To znamená zachovat se dospěle, rozhodně, odvážně...